

KS. ANTONI TRONINA

PSALMY W PRZEPOWIADANIU PIERWSZEGO METROPOLITY CZĘSTOCHOWSKIEGO

Ks. Abp Stanisław Nowak, podobnie jak wielu innych biskupów polskich, publikuje swoje homilie drukiem, aby mogły dotrzeć do szerszego kręgu odbiorców. W ten sposób powstało już kilkanaście okazałych tomów rozważań na niedziele i święta roku liturgicznego. Cechą pozytywnie wyróżniającą te opracowania jest koncentracja na słowie Bożym, czerpanym wprost z lekcjonarza mszalnego. W niniejszym artykule ograniczę się do omówienia trzech tomów homilii metropolity częstochowskiego, opartych na lekturze psalmów responsoryjnych cyklu A, B i C¹. Wyróżniam te właśnie tomy z tego prostego względu, że niezmiernie rzadko sięgają dziś kaznodzieje do Księgi Psalmów. A przecież to ona właśnie zawiera odpowiedź człowieka wierzącego na objawienie Boże przekazane na kartach Biblii. Najpierw zatem przypomnę pewne założenia chrześcijańskiej interpretacji Psalterza (1), aby lepiej ukazać na tym tle oryginalny wkład Abpa Stanisława Nowaka w egzystencjalną lekturę psalmów responsoryjnych (2).

1. Chrześcijańska interpretacja Psalterza

Chrześcijanie widzą w Psalmach Księgę modlitwy Chrystusa i z Chrystusem². Taki sposób modlitwy psalmami praktykowali wyznawcy Chrystusa od najdawniejszych czasów w przekonaniu, że jako pieśni natchnione mają one wartość prorocstwa. Psalmi można zrozumieć w pełni dopiero w świetle

1 *Psalm śpiewam imieniu Pana Najwyższego. Rozważania na tle mszalnych psalmów responsoryjnych w cyklu „A”*; *Ustawy Twoje są dla mnie pieśniami. Rozważania na tle mszalnych psalmów responsoryjnych w cyklu „B”*; *Napisano bowiem w Księdze Psalmów. Rozważania na tle mszalnych psalmów responsoryjnych w cyklu „C”*. Wszystkie trzy tomy ukazały się nakładem Częstochowskiego Wydawnictwa Archidiecezjalnego „Regina Poloniae” w latach 2004-2006 pod red. ks. J. Wojtyli.

2 W tej części artykułu opieram się na swoich wcześniejszych opracowaniach: *Psalmi modlitwą Kościoła*, w: *Homo orans* (red. J. Misiurek, J. M. Popławski), Lublin 2000, 47-57; *Psalterz – modlitwa Chrystusa i Kościoła*, w: *Liturgia Godzin w życiu osób konsekrowanych* (red. W. Świerżawski), Sandomierz 2000, 85-94.

paschalnej tajemnicy Chrystusa. On sam zresztą zostawił swym uczniom tę podstawową zasadę hermeneutyczną: „Musi się wypełnić wszystko, co napisane jest o Mnie w Prawie Mojżesza, u Proroków i Psalmach. Wtedy oświecą ich umysły, aby rozumieli Pisma” (Łk 24,44-45).

Zwróćmy uwagę na sposób interpretacji psalmów w Nowym Testamencie. Czasem Chrystus utożsamia się z dawnym psalmistą i razem z nim zwraca się w modlitwie do Boga. Dotyczy to zwłaszcza skarg niewinnie cierpiącego, ale także hymnów *Hallelu* (112-117) śpiewanych z uczniami na Ostatniej Wieczerzy (Mk 14,26). Czasem natchnieni autorzy odnoszą wprost do Chrystusa to, co psalmista mówił o Bogu (Mt 21,16), o sobie (J 2,17) lub o kimś innym (Hbr 1,8n). Nie ograniczają się przy tym wyłącznie do tekstów ściśle prorockich. Nawet gdy nie widać bezpośredniej więzi pomiędzy psalmem a zbawczym dziełem Chrystusa, ewangeliści posługują się jego tekstem dla zobrazowania prawd wiary. Księgę Psalmów czytano więc w Kościele od początku głębiej niż w sensie ściśle literalnym.

Mało wiemy o miejscu psalmów w modlitwie pierwszych chrześcijan. Z całą pewnością jednak już w czasach apostołskich wierni wyczuwali w nich zapowiedź zbawienia, które miało się wypełnić w Nowym Przymierzu. Ważnym świadkiem tamtej epoki jest św. Justyn i jego *Dialog z Żydem Tryfonem* z połowy II wieku. Ukazuje on szczegółowo miejsce Starego Testamentu, a zwłaszcza Psalmów, w modlitwie i nauczaniu Kościoła. Słowo Boże, które mówiło przez proroków, przyjęło w końcu ciało z Maryi Dziewicy, aby i pogan uczynić ludem Bożym. Justyn akcentuje w swym *Dialogu* chrystologiczną interpretację Psalterza.

Drugim świadkiem Tradycji apostołskiej jest św. Ireneusz. Przybyły z Azji Mniejszej do Galii, przeszczepił tam grecką myśl teologiczną. Jego pisma polemiczne zwalczają gnozę tą samą metodą, którą wykorzystał nieco wcześniej św. Justyn w konfrontacji z judaizmem. Chrystologia Ireneusza opiera się na prorocत्वach Pisma, aby nie tylko wykazać mesjańską godność Jezusa, lecz również zgłębić Jego Boską tajemnicę. Wykazuje on Bóstwo Chrystusa za pomocą pojęć teologicznych wypracowanych w Kościele dzięki chrześcijańskiej lekturze natchnionych tekstów Starego Testamentu, szczególnie psalmów. Wszystkie one mówią o Chrystusie, zapowiadając Jego wcielenie, mękę i chwalebne zmartwychwstanie.

Tertulian, pisarz łaciński z początków III wieku, często posługuje się psalmami jako prorocत्वem o Chrystusie. Najdłuższy z jego traktatów, *Adversus Marcionem*, najlepiej ilustruje jego sposób korzystania z Psalterza. Chcąc np. wykazać Bóstwo Chrystusa i Jego tożsamość ze Stwórcą, Tertulian sięga do psalmów 8, 22[21] i 45[44]. Wielokrotnie w dziełach Tertuliana spotykamy wyrażenia *vox Patris, vox Christi*; stwierdzenie to stanie się później podstawą „prosopologicznej metody” odczytywania prorocत्व biblijnych³. Posłuży

3 Zob. bliżej A. Tronina, *Teologia Psalmów. Wprowadzenie do lektury Psalterza*, Lublin 1995, 127-133.

ono mianowicie do rozróżniania, która Osoba (gr. *prosopon*) Trójcy Świętej przemawia w danym tekście natchnionym. Oto charakterystyczna wypowiedź Tertuliana: „Niemał we wszystkich psalmach Chrystus obecny jest osobiście, przemawiając jako Syn do Ojca, czyli jako Chrystus do Boga. Jako trzecia Osoba mówi również Duch o Ojcu i Synu” (CCL II, 1172). Tertulian nie zatrzymuje się więc na apologetycznej lekturze Pisma; szuka on głębszego sensu psalmów. Słyszy w nich nie tylko modlitwy Chrystusa zwrócone do Ojca, ale też głos Ojca i Ducha Świętego⁴.

Nowy etap chrześcijańskiej lektury Starego Testamentu otwiera Orygenes (+253). Psalterz nie jest dla niego tylko zbiorem tekstów prorockich, który można wykorzystywać w wykładzie doktryny Kościoła. Orygenes jako pierwszy zaczyna studiować i komentować Psalmy jako Księgę natchnioną, niezależnie od celów apologetycznych. Nie zatrzymuje się jednak na literackiej analizie tekstu, gdyż w jego przekonaniu cały Stary Testament, czytany w Kościele, zapowiada i przygotowuje na przyjście Chrystusa⁵. Duch Święty jest Autorem nie tylko literalnego sensu Pisma, lecz nade wszystko sensu duchowego. Błędem byłoby zatem kurczone trzymanie się *liter*y Pisma, skoro pod nią kryją się rzeczywistości *duchowe*, dostępne tylko dojrzałym w wierze chrześcijanom.

Nie bardzo wiadomo, jak stosował Orygenes tę zasadę w praktyce, gdyż zachowało się zaledwie kilka jego homilii wyjaśniających Ps 36-38, i to w łacińskim przekładzie Rufina⁶. Lepiej niż komentarz Orygenes do Psalmów, zachował się komentarz jego ucznia, biskupa Euzebiusza z Cezarei (+340). Widać u niego tę samą tendencję „chrześcijańskiej lektury” Psalterza. Nie znaczy to, że Euzebiusz lekceważył sens literalny i krytykę tekstu. Przeciwnie, częste są u niego odwołania do *Heksapli* Orygenes i do innych komentarzy, aby tłumaczyć psalmy w ramach historycznych. Wydaje się, że jego dzieło egzegetyczne jest streszczeniem pracy wielkiego Orygenes.

W spuściźnie literackiej św. Atanazego (+373) znaczne miejsce zajmują psalmy. *List do Marcelina*⁷ stanowi pierwsze w historii wprowadzenie w chrześcijańską modlitwę Psalterza, przeznaczone zwłaszcza dla mnichów. Psalmy uważa on za streszczenie całej Biblii, a przy tym prorocstwo o Chrystusie i o Kościele. Ci, którzy odmawiają psalmy, winni przyswoić sobie uczucia modlącego się nimi Chrystusa. Po raz pierwszy też Atanazy przedstawia

4 Zwięzłe wprowadzenie w myśl twórcy teologii łacińskiej daje ostatnio W. Turek, *Tertulian, opracowanie i wybór tekstów*, Kraków 1999 (Ojcowie żywi XV).

5 Patrystyka polska może poszczycić się niemal kompletnym przekładem dzieł egzegetycznych Orygenes w serii *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*. Zob. E. Stanula, *Ojciec chrześcijańskiej interpretacji Pisma św.*, w: Orygenes, *Komentarz do Ewangelii św. Jana* cz. I, Warszawa 1981, 20-48 (PSP XXVIII).

6 Origene, *Omellie sui Salmi. Homiliae in Psalmos XXXVI-XXXVII-XXXVIII* a cura di E. Prinzivalii, Firenze 1991.

7 Polski przekład z komentarzem zamieszczam w *Vox Patrum* 18, Lublin 1990, 303-331, a także w aneksie do *Teologii Psalmów*, Lublin 1995, 222-257.

teorię gatunków literackich Księgi Psalmów, klasyfikując je według potrzeb i obowiązków chrześcijanina. Wnioskuje on, że w każdym psalmie jest w jakiś sposób obecny sam Chrystus, dając swoim wyznawcom wzór modlitwy.

Współczesny wielkiemu patriarsze Aleksandrii był św. Hilary, biskup Poitiers w Galii (+ok. 367). Ten „Atanazy Zachodu” przebywał kilka lat na wygnaniu na Wschodzie, nawiązując kontakt z tamtejszymi biskupami. Tym się tłumaczy jego znajomość egzegezy Orygenes⁸. W swym prologu do Psalterza wyznaje on, że zawarte są tam proroctwa o Chrystusie. Kluczem do ich zrozumienia jest wiara; ona pozwala rozeznąć, kto i do kogo przemawia w tych pieśniach. Czasami słyhać w nich głos Ojca, lecz przeważnie to Syn Boży modli się do Ojca. Hilary precyzuje jednak, wbrew nauczaniu arian, że niektóre zwroty psalmisty dotyczą bóstwa, a inne człowieczeństwa Chrystusa; inne jeszcze wskazują na Ciało Chrystusa, którym jest Kościół.

Św. Bazyl Wielki (+379), biskup Cezarei Kapadockiej, podobnie jak Atanazy z Aleksandrii, jest autorem wprowadzenia do Psalmów, rozpowszechnionego także w Kościele łacińskim. Wykazuje tam, że psalmy są głosem Kościoła, że zawierają prawdziwą „teologię”, czyli wiedzę o Bogu i jednocześnie modlitwę zwróconą do Niego. Psalmy nie tylko zapowiadają przyjście Chrystusa, lecz także objawiają zbawczy plan (PG 29,210). Po tym wprowadzeniu następuje wykład poszczególnych psalmów; ma on zabarwienie głównie moralne, choć częste są w nim odniesienia do Chrystusa i Kościoła.

Św. Grzegorz z Nyssy (+394) poświęcił dwa odrębne traktaty biblijnym tytułom psalmów⁹. W drugim z nich (rozdz. VIII) twierdzi, że wszystkie psalmy miały pierwotnie tytuł hebrajski, Żydzi jednak usunęli niektóre z nich, wyraźnie wskazujące na tajemnicę Chrystusa. Myśl ta świadczy o tendencji do zastępowania dawnych tytułów biblijnych interpretacją chrystologiczną Psalterza. Wskazówki jego, dość odległe od literalnego sensu tytułów biblijnych, są jednak mocno osadzone w tradycyjnej egzegezie Ojców.

Św. Ambroży z Mediolanu (+397) jest autorem komentarza do niektórych psalmów¹⁰; często nawiązuje też do nich w innych dziełach. Za przykładem św. Hilarego, opiera się on na duchowej egzegezie szkoły aleksandryjskiej. Stwierdza, że to, co dawni prorocy tajemniczo zapowiadali, to psalmy głoszą otwarcie: wcielenie Chrystusa, Jego dzieło zbawcze i uwielbienie. Widać więc u Ambrożego tę samą co u innych Ojców troskę o wydobycie z każdego psalmu nauki o Chrystusie.

Św. Hieronim (+420) zapoznał Kościół łaciński z egzegezą grecką. Czerpiąc z różnych źródeł, potrafił zachować pewną równowagę między skrajnościami szkoły aleksandryjskiej i antiocheńskiej. Hieronim nie wyjaśnia psal-

8 Zob. rozprawę E. Stanuli, *Czynniki kształtujące sens biblijny w ujęciu św. Hilarego z Poitiers*, Warszawa 1984 (Studia Antiquitatis Christianae 4).

9 PG 44,431-608; nowe wyd. kryt. J. McDonough, Leiden 1962.

10 *Explanatio super psalmos duodecim*, CSEL 64; *Expositio Ps 118*, CSEL 62 (obydwa tomy wydał M. Petschenig).

mów w sensie czysto literalnym, uważa bowiem, że zawarte w nich prorocтва dotyczą dzieła zbawienia, a więc Chrystusa, Kościoła i każdej duszy. W kolejnych komentarzach jednak coraz bardziej akcentuje on chrystologię psalmów¹¹. Widać, że i dla Hieronima ważniejszy od *litery* jest *duchowy sens* Psalterza. Chociaż unikał on nadawania psalmom chrześcijańskich nagłówków, zwykle wskazywał krótką frazę na ogólne znaczenie danego utworu.

Zwyczaj ten zachował św. Augustyn (+430), przy którym zatrzymam się dłużej. Ten wielki Ojciec Kościoła zachodniego opiera się w swych dziełach egzegetycznych głównie na pracach Hieronima. Od początku jednak, w każdym psalmie, dostrzega obecność Chrystusa. Zaznacza we wstępie do poszczególnych *Objaśnień Psalmów*¹² ogólny sens danego utworu i jego związek z tajemnicą Chrystusa. W ten sposób zbiór jego homilii stał się traktatem chrystologii i eklezjologii. Augustyn bowiem ciągle pamięta o słowach Apostoła: „Chrystus – Głową Kościoła [...]; jesteśmy członkami Jego Ciała” (Ef 5,23.30). Toteż mówienie o zgromadzeniu chrześcijańskim jako jednym organizmie nie jest dla niego tylko przenośnią. Chrystus nie zostawił nas samych w cierpieniu i nie chciał być sam w chwale; toteż Augustyn mówi o Nim zawsze w łączności z Kościołem.

Oczywiście, *Enarrationes* nie są traktatem naukowym, lecz dziełem kaznodziejskim. Ich autor zgłębia myśl św. Pawła na użytek własny i swych słuchaczy. Wyjaśnia tę naukę w sposób poetycki i zarazem konkretny: mistyczna „unia” Ciała i Głowy przypomina związek małżeński. Stąd częste u Augustyna zestawienia: *Sponsus – sponsa, Caput – membra*. Taka była jego metoda wyjaśniania Psalmów. Rozszerzył on tradycyjną metodę czytania Pisma jako prorocтва o zbawczym dziele Ojca i Syna w Duchu Świętym. Według Augustyna całe Pismo mówi o Chrystusie *totalnym*, nie tylko Synu Bożym i Zbawicielu świata.

Prosta zasada pozwala mu przy tym uniknąć sprzeczności, w jakie wikłali się jego poprzednicy na drodze chrystologicznej interpretacji Psalterza. Otóż w psalmach przemawia Chrystus bądź jako Głowa Ciała, bądź jako członki. We wstępie do kazania o Ps 85 zawarł Augustyn ważną zasadę chrześcijańskiej egzegezy Pisma: Chrystus *modli się za nami jako nasz Kapłan; modli się w nas jako nasza Głowa, a my Jego błagamy jako naszego Boga* (PSP XL, 87).

11 Wielkie komentarze Hieronima do Psalmów nie zachowały się; tu opieramy się na zbiorze jego homilii, które wydał G. Morin pt. *Commentarioli in Psalmos*, w: *Anecdota Maredsolana III* (1895-1903).

12 Jego komentarz ma charakter wybitnie duszpasterski, jest zbiorem homilii pt. *Enarrationes in Psalmos*. Mamy na szczęście polski przekład tego niezmiernie interesującego dzieła: *Objaśnienia Psalmów*. Tłum. i wstęp J. Sulowski, oprac. E. Stanuła (Pisma Starożytności chrześcijańskie, XXXVII-XLII), Warszawa 1986. Por. też opracowanie jego metody egzegetycznej: M. Fiedorowicz, *Psalmus vox Christi. Studien zu Augustins „Enarrationes in Psalmos”*, Freiburg im Br. 1997.

Głowa nadaje jedność Ciału. Bez Chrystusa ludzkość byłaby bezkształtną masą, *Adamem rozproszonym po świecie, upadłym*. Ale z Chrystusem Adam jest *zgrupowany*, staje się znów całością, harmonią (*congregatio*). Dlatego, zdaniem Augustyna, każdy psalm mówi o człowieku, którego początek tej Księgi nazywa błogosławionym. Nie jest to jednak człowiek abstrakcyjny, lecz bardzo konkretna Osoba: *Christus totus, Ecclesia*¹³. Modlitwa psalmów pozwala rozmawiać z Nim osobiście, stawiać Mu pytania, wyrażać ufność i zachwyty.

Każda więc prośba, jaką wypowiemy w Kościele, przechodzi przez usta Chrystusa. Jest tylko jeden głos, *vox sponsae*, stanowiący jedno z głosem Oblubieńca. *Catholica*, jak Augustyn nazywa Kościół, jest jedyną błagalnicą, uniwersalnym piewcą psalmów. Odłączając się od jedności powszechnego Kościoła, heretycy wyłączają się też ze wspólnej modlitwy i osłabiają jej skuteczność.

Święty biskup Hippony wzywa niestrudzenie wiernych do wspólnej modlitwy i śpiewu w Chrystusie: „Niech zatem wystąpi ten piewca [...], który jest rozprzestrzeniony po całym okręgu ziemi”¹⁴. Często zapowiada Augustyn ów ostateczny śpiew, jaki zaniesie Chrystus, *admirabilis cantor psalmorum*, zasiadając po prawicy Ojca wraz z tłumem żniwiarzy po wykonaniu dzieła. Wiekuiste *Alleluja* będzie wyrazem wspólnotowej radości wybranych w niebie.

Wspaniałe wizje świętego biskupa i genialnego teologa są praktycznymi regułami modlitwy psalmów po dzień dzisiejszy. W każdym wersecie *Officium divinum* rozbrzmiewa głos Chrystusa, modlącego się do Ojca w imieniu swych członków, nawet tych najdalszych i wydziedziczonych. Kościół, jak każdy żywy organizm, rozwija się i różnicuje. Z wielką miłością, wnikliwie zgłębiał Augustyn powszechność Kościoła: *una sancta catholica*. Ciało Chrystusa przemawia wszystkimi językami, gdyż ogarnia ludzi wszystkich języków i narodów. Tę głęboką *jedność w różnorodności* symbolizuje szata królowej, *circumdata varietate* (Ps 45[44], 10). A jedność polega na tym, że każdy członek Kościoła czuje się złączony z innymi. Jeśli trwamy w Jego Ciele, świętość innych jest naszą świętością, ich język jest naszym. Jedność w różnorodności zobowiązuje do wzajemnej pomocy, do braterskiej miłości. Augustyn chętnie rozwija obraz mistycznego Ciała, zaczerpnięty z listów apostoła Pawła¹⁵.

Egzystencja Kościoła ziemskiego jest tylko przedsmakiem innej rzeczywistości: skoro Głowa zmartwychwstała, pociągnie za sobą całe Ciało. Psalmi rodzą więc nadzieję, która stopniowo zamienia się w rzeczywistość. Augustyn, objaśniając psalmy, zachęca do wytrwałości pośród nędzy świata. Dla zobrazowania swych myśli, korzysta obficie z biblijnych symboli zawartych w Psalterzu.

13 *Enarr. in Ps* 3,9; 17,2; 18(2),10; 51,18; 56,1.

14 *Enarr. in Ps* 122,2: „Accendat ergo iste cantator [...], qui etiam diffusus est toto orbe terrarum”; PSP XLI, 386.

15 Zob. np. *Objaśnienie Ps 130* (PSP XLII, 71-86).

2. Egzystencjalna lektura psalmów responsoryjnych Metropolity częstochowskiego

Naszkicowane powyżej tło historyczne interpretacji Psalmów w Kościele starożytnym miało na celu uwydatnić fakt, że Metropolita częstochowski staje w szeregu wielkich biskupów i świadomie nawiązuje do metody św. Augustyna. Bezpośrednim źródłem inspiracji był tu niewątpliwie cykl śródownych katechez papieża Jana Pawła II na temat Psalmów w modlitwie liturgicznej Kościoła. Cykl ten, dokończony już przez Benedykta XVI, rozpoczął się wiosną roku 2001¹⁶. W pierwszą niedzielę Adwentu tego samego roku Abp St. Nowak rozpoczął głoszenie homilii radiowych w oparciu o psalm responsoryjny. Redakcja książkowa tego pierwszego cyklu komentarzy do psalmów otrzymała tytuł: „Psalm śpiewam imieniu Pana Najwyższego”. Jest to *motto* zaczerpnięte z Ps 7,18.

W „Słowie wprowadzającym” do tej książki (datowanym 5 sierpnia 2004) Arcybiskup Metropolita częstochowski zwięźle wyjaśnia metodę egzegetyczną zastosowaną w zebranych tam homiliach: „Psalmy dają się zrozumieć dopiero w świetle tajemnicy Chrystusa i słów Ewangelii. Jezus Chrystus jest wypełnieniem psalmów i choć nie wszystkie są mesjańskie, wszystkie głoszą Chrystusa i w Nim osiągają swą najpełniejszą myśl. Rozważanie więc tych pieśni świętych w kontekście Ewangelii jest nie tylko uzasadnione, ale wprost konieczne”¹⁷.

Bez trudu odnajdujemy tu nawiązanie do Tradycji Kościoła, a zwłaszcza do nauki św. Augustyna, przedstawionej w zarysie w pierwszej części artykułu. Podobne zresztą treści zawarł Jan Paweł II w katechezie wprowadzającej w cykl śródownych medytacji nad Psalmami¹⁸. Metropolita częstochowski odwołuje się także do podstawowego komentarza egzegetycznego, jakim jest wykład Księgi Psalmów autorstwa ks. prof. Stanisława Łacha (1906-1983). Chodzi tu o pośmiertne wydanie (Poznań 1990) monumentalnego dzieła polskiego biblisty w pallotyńskiej serii *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu* (tom VII -2). Ks. Abp Nowak sumiennie przestudiował ten komentarz, który „odznacza się naukową fachowością przemyśleń, jak również słusznością wniosków praktycznych w przepowiadaniu słowa”¹⁹. Widać w tej ocenie szacunek dla mozolnej pracy egzegetów, domagającej się przełożenia na język kerygmatu.

Cały ten tom rozważań nad psalmami responsoryjnymi cyklu „A”, a także dwa następne tomy (cykl „B” i „C”), stanowią wzorcowy przykład zastosowa-

16 *Liturgia delle Lodi. Preghiera del mattino con la Chiesa*, Ed. Vaticana 2002. Polski przekład: *Jutrznia. Poranna modlitwa Kościoła I-IV*, Warszawa 2003-2004.

17 *Psalm śpiewam...*, s. 5n.

18 *Jutrznia. Poranna modlitwa Kościoła. Pierwszy tydzień*, Warszawa 2003, 5-12.

19 *Psalm śpiewam...*, s. 5.

nia wiedzy egzegetycznej w praktyce duszpasterskiej. Spełniają one w ten sposób soborowy postulat, aby studium Pisma świętego było „jakby duszą teologii świętej” (Konst. *Dei Verbum*, 24). Autor z łatwością przechodzi od starożytnych słów Psalterza do ich aktualizacji, zakorzenionej w konkretnych uwarunkowaniach społeczeństwa polskiego u progu trzeciego tysiąclecia. Można żywić nadzieję, że przykład Metropolity częstochowskiego wpłynie pozytywnie na odnowę kaznodziejstwa polskiego, które ciągle dalekie jest od pełnej realizacji postulatów Soboru²⁰.

Oczywiście, prezentowane tutaj refleksje nad psalmami nie ograniczają się do samego tekstu śpiewów responsoryjnych. Wiążą się one ściśle z liturgicznymi czytaniem danej niedzieli, a zwłaszcza z Ewangelią. Ponieważ te same psalmy powtarzają się w ciągu roku kościelnego, Autor komentarza za każdym razem omawia wybrane fragmenty w kontekście całej liturgii Słowa. Taka jest zresztą zasada homiletyczna, zapożyczona z tradycji żydowskiej, aby tekst jednego z czytań biblijnych był wyjaśniany w oparciu o pozostałe²¹.

Inną cechą charakterystyczną prezentowanego tu zbioru homilii o psalmach jest częste odwoływanie się do współczesnej poezji polskiej. Wyjaśnienie takiego sposobu postępowania zawiera się w przekonaniu, że dzieło poetyckie, jakim jest Psalterz, najlepiej interpretować poprzez odwołanie do innych poetów, którzy z tego źródła ustawicznie czerpali. Stare *adagium* patrystyczne, że „Biblia tłumaczy się Biblią”²², można rozszerzyć o stwierdzenie, że poezję najlepiej interpretować przez odniesienie do poezji. Nie przypadkiem *motto* do trzeciego tomu rozważań nad psalmami stanowią słowa poety, ks. Jana Twardowskiego: „Psalmy przetrwały przez tyle lat, bo w nich jest prostota i zwięzłość. Ich wielką siłą jest to, że przekazują jakąś uniwersalność ludzkiego przeżycia. Jakże łatwo w nich odnaleźć siebie. Psalmy są genialne – tak uważam. Wychodzi na świat taki hymn. Ludzie śpiewają i nie wiedzą, kto to napisał. Ale to trwa. Autor jest nieważny, ważne jest samo dzieło”²³. Stwierdzenie to z pewnością można odnieść w jakiejś mierze do każdego dzieła poetyckiego, wyrosłego z cierpienia i głębokiej wiary.

Zdumiewająca jest u Autora omawianej trylogii, Abpa Nowaka, znajomość polskiej poezji, nie tylko klasycznej, ale i współczesnej. Wynika ona z umiłowania słowa natchnionego, które poczyna się w bólu i trafia głęboko w serca doświadczone cierpieniem. Dokładnie tak samo było z psalmami Dawida i jego naśladowców tworzących Księgę Psalterza. W swoich komentarzach do psalmów responsoryjnych Metropolita częstochowski stara się uwzględnić

20 Por. ocenę przepowiadania, jaką ostatnio przedstawił St. Harężga, *Słowo Boże w życiu i misji Kościoła w Polsce. Biblijno-pastoralne refleksje przed Synodem Biskupów o Słowie Bożym*, Tarnów 2007, 24-27.

21 „Midrasz zakłada, że tekst biblijny zawiera niewyczerpany zasób znaczeń, odpowiednich i adekwatnych do każdej kwestii i sytuacji”: *Encyklopedia Biblijna* (red. P. J. Achtemeier), Warszawa 1999, 757.

22 Por. M. Magrassi, *Bibbia e preghiera. La lectio divina*, Milano 1990, 105-114.

23 *Napisano bowiem...*, s. 5.

tło historyczne konkretnego utworu. Najczęściej okoliczności powstania tych liturgicznych pieśni Izraela były tragiczne i wiązały się z bolesnymi doświadczeniami jednostki czy narodu. Podobnie jest w historii Polski – stąd tak często nasi poeci posługują się parafrazą biblijnych psalmów bądź też nawiązują do nich w sposób bardziej dyskretny. Siłą poezji jest właśnie język metafor i ponadczasowych symboli, czerpanych przede wszystkim z Biblii²⁴.

Abp Nowak czerpie jednak nie tylko z polskiej poezji. Sięga chętnie do przykładów z historii kultury w najszerszym znaczeniu, od Homera aż po piosenki dziecięce. Odwołuje się nawet do sztuki filmowej, zwłaszcza do granej wówczas (Wielki Post 2004) „Pasji” Mela Gibsona. Wielokrotnie odwołuje się w swym komentarzu do świętych Kościoła powszechnego i do pisarzy religijnych, przy czym szczególnym upodobaniem darzy przedstawicieli duchowości francuskiej różnych epok. Jest to zapewne echo studiów odbytych niegdyś w Instytucie Katolickim w Paryżu. Niepodobna nawet zliczyć wszystkich świadectw, cytowanych w tych trzech obszernych tomach, obejmujących w sumie półtora tysiąca stron.

Tak szerokie spektrum przykładów czerpanych z literatury i sztuki to nie tylko dowód ogromnej kultury osobistej Autora. To przede wszystkim hołd oddany natchnionym słowom Psalterza Dawidowego. Jego treść jest ustawicznie źródłem pokarmu duchowego pokoleń ludzi wierzących nie tylko z kręgu cywilizacji chrześcijańskiej. Anna Kamińska wyraziła to przekonanie w lapidarnym tytule książeczki adresowanej do dzieci: *Wszystko jest w Psalmach* (Poznań 1989).

Arcybiskup Metropolita częstochowski w swoim umiłowaniu Psalterza idzie śladem wielkich Ojców Kościoła, wspominanych w pierwszej części niniejszej refleksji. To od nich zaczerpnął pomysł oparcia homilii wprost na tekście responsoryjnego psalmu, śpiewanego w liturgii. Największy wpływ miał tu oczywiście św. Augustyn, biskup Hippony, który przez długie lata (392–418) głosił niestrudzenie duszpasterskie komentarze (*enarrationes*) do Psalmów²⁵. Czynił to nie tylko w swojej katedrze, lecz także w innych kościołach Afryki, zapraszany przez biskupów rzymskiej prowincji Numidia.

Innym przykładem fascynacji działalnością kaznodziejską św. Augustyna może być częste w omawianym zbiorze nawiązywanie do zbioru psalmów pokutnych. Tradycja przekazana przez Possydiusza²⁶ mówi, że umierający Augustyn modlił się słowami siedmiu psalmów (Ps 6; 31[32]; 37[38]; 50[51]; 101[102]; 129[130]; 142[143]), które później Kościół zachodni połączył w zbiór szczególne przydatny w przygotowaniu do sakramentu pokuty. Abp Nowak

24 Por. piękny esej Anny Kamińskiej, *Trzy Przestrzenie Psalmów Dawidowych*, w: *Twarze Księgi*, Warszawa 1981, 19–83.

25 Zob. J. Sulowski, *Wstęp*, w: *Św. Augustyn, Objasnienia Psalmów (PSP XXXVII)*, Warszawa 1986, 7–35.

26 Possidius, *Vita S. Augustini*, PL 32, 33–66; polski przekład J. Ujda w pierwszym tomie *Państwa Bożego (POK 11)*, Poznań 1930, XVII–XCV.

nawiązuje kilkakrotnie do tego zbioru w swoich homiliach²⁷. Gdyby zebrać te wszystkie odwołania do psalmów pokutnych w jego kazaniach, mógłby powstać cenny tomik, służący praktyczną pomocą osobom duchownym i świeckim w pogłębieniu postawy pokutnej.

Nie możemy tu oczywiście omówić szczegółowo wszystkich aspektów duszpasterskich zbioru homilii na psalmy. Liczne odniesienia do liturgii, do hymnów brewiarzowych i pieśni kościelnych, pokazują jak ks. Arcybiskup spełnia ideał Pasterza Kościoła, wyrażony w słowach św. Augustyna: „Karmię was tym, czym sam żyję”²⁸. Wielokrotnie nawiązuje więc, podobnie jak Jan Paweł II, do wspomnień z dzieciństwa, kiedy to na drózkach kalwaryjskich uczył się czerpać ze źródeł Męki Pańskiej. W innym miejscu przytacza łacińską sentencję „rosarium meum psalterium meum”²⁹. Różaniec jest rzeczywiście Psalterzem Maryjnym, wprowadzającym w głębie tajemnic ewangelicznych. Tak został zresztą pomyślany przez jego pierwszych propagatorów ze szkoły duchowości cysterskiej a potem dominikańskiej.

Kończąc to pobieżne omówienie wielkiego bogactwa zawartego w homiliach Abpa Nowaka na psalmy, można jedynie wyrazić podziw dla żarliwości duszpasterskiej ich Autora. Pismo święte bowiem, a szczególnie Księga Psalmów, mieści w sobie niewyczerpane pokłady „mądrości i umiejętności”, jak w litanii mówimy o Sercu Bożym. Znamienne w tym względzie są słowa św. Tomasa z Akwinu, przytoczone w *Katechizmie Kościoła Katolickiego*: „Serce Chrystusa oznacza Pismo święte, które pozwala poznać serce Chrystusa. Przed męką serce Chrystusa było zamknięte, ponieważ Pismo święte było niejasne. Pismo święte zostało otwarte po męce, aby ci, którzy je teraz rozumieją, wiedzieli i rozoznawali, w jaki sposób powinny być interpretowane proroctwa”³⁰.

Jeżeli można zgłosić jakieś zastrzeżenia do tych tomów, to jedynie pod adresem korekty technicznej. Zdarzają się drobne pomyłki w cytowaniu tekstów łacińskich, czy też w pisowni nazwisk obcego pochodzenia. Rozumiem, że taka korekta wymaga wiele trudu. Ale też dzieło, które otrzymuje do rąk polski czytelnik, z całą pewnością zasługuje na taki wysiłek. Dobrą ilustracją treści wszystkich trzech tomów są reprodukcje witraży z archikatedry częstochowskiej. Witraż bowiem uświadamia zgromadzonym wewnątrz świątyni uczestnikom liturgii, że Pismo święte jest wynikiem współdziałania ludzkich autorów z Duchem Świętym. Obrazy i teksty umieszczone przez artystów w oknach witraża stają się czytelne dopiero przy dobrym oświetleniu zewnętrznym przez promienie słońca. Dokładnie tak jest w przypadku objaśnień do psalmów autorstwa pierwszego Metropolity częstochowskiego. Jego głęboka wiara i żarliwość duszpasterska sprawia, że starożytne pieśni Izraela nabierają nowej mocy w zetknięciu z trudną rzeczywistością Kościoła w Polsce, *novo millennio ineunte*.

27 Np. A, 89n. 115n; C, 73n.241n.

28 „Inde pasco, unde pascor” (*Kazanie 329,3; PL 38,1481*).

29 A, 361.

30 *Expositio in Psalmos 21,11 (Katechizm Kościoła Katolickiego 112)*.